

UXK
992
③

R.W.M. Gründemann

H. Hoolboom

MEDITERRANE KINDEREN IN NEDERLAND

een oriëntatie in de literatuur

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR PRAEVENTIEVE GEZONDHEIDSZORG TNO

LEIDEN

augustus 1980

10/2/81

VOORWOORD

Op verzoek van het medisch overlegorgaan buitenlandse werknemers is door het NIPG/TNO een inventarisatie verricht naar hoofdproblemen van de tweede generatie buitenlanders en eventuele beleidslijnen die in andere landen ten aanzien hiervan gevolgd worden (voor de vraagstelling, zie bijlage).

Doel van de inventarisatie is te beoordelen of speciale beleidsmaatregelen uit volksgezondheidsoogpunt wenselijk zijn ten aanzien van specifieke minderheidsgroepen, zoals: mediterrane buitenlanders, Surinamers en Antilliaanen, Vietnamese en Latijns Amerikaanse vluchtelingen etc.

Het in de vraagstelling gehanteerde begrip 'tweede generatie' is verwarrend. Strikt genomen zouden onder tweede generatie moeten worden verstaan: de in Nederland geboren kinderen van wie de ouders als migrant naar Nederland zijn gekomen. In het spraakgebruik worden hier echter ook kinderen die met hun ouders mee gemigreerd zijn, toegerekend.

Omdat deze studie zich richt op beide groepen kinderen, zal in dit verslag gesproken worden over 'buitenlandse kinderen'.

Ten aanzien van de in de doelstelling genoemde minderheidsgroepen beperkt deze studie zich tot de mediterrane jeugd, waarbij de nadruk ligt op de Turkse en Marokkaanse kinderen. Beperking bleek noodzakelijk, gezien de beschikbare tijd. Uit volksgezondheidsoogpunt bezien lijkt de problematiek van de Surinaamse en Antilliaanse kinderen minder speciale aandacht te behoeven, omdat het gezondheidszorgsysteem in deze landen in essentie niet afwijkt van het systeem in Nederland, zodat bekendheid met dit systeem verondersteld kan worden. Dit wil overigens niet zeggen dat er bij deze kinderen geen speciale ziektebeelden zouden kunnen voorkomen, zoals bijvoorbeeld rhachitis, latente parasitaire aandoeningen en lepra.

Het bestaan van een centraal medisch team voor vluchtelingen onder auspiciën van het Ministerie van Volksgezondheid is reden geweest ook deze minderheidsgroep buiten deze studie te houden.

Bij het schrijven van bijgaande notitie is gekozen voor een systematische beschrijving van de situatie van buitenlandse kinderen in Nederland, zoals die in de literatuur naar voren komt. Naast reeds aanwezige literatuur op het NIPG/TNO werd gebruik gemaakt van de 'cumulated index medicus', een bibliografie van etnische minderheden in *Intermediair* (1980, nr.1/2) en literatuurverwijzingen in tijdschriften en artikelen. Daarnaast is bezoek gebracht aan de dokumentatie-afdeling van het Nederlands Centrum Buitenlanders en de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Aanvullend is gesproken met de heer M.O. Timoçin (medewerker Stichting Welzijn Buitenlandse Werknemers Amsterdam), mevrouw W. Alma (medewerkster Stichting Buitenlandse Werknemers Midden-Nederland) en de heer Th.P. Pijnenburg (sociaal-psychiater Overijssels Centrum voor de Geestelijke Gezondheidszorg).

In de oriëntatie zijn geen gesprekken gevoerd met buitenlandse kinderen zelf.

1. INLEIDING

Sinds de tweede wereldoorlog is het aantal buitenlanders in Nederland sterk gegroeid. Lange tijd is men er vanuitgegaan dat het verblijf van deze buitenlanders een tijdelijke zaak zou zijn. Steeds duidelijker wordt het echter dat moet worden gerekend op een langdurig, zo niet permanent verblijf van verreweg de meeste migranten.

Op 1 januari 1977 woonden 362.000 buitenlanders legaal in Nederland (Etnische minderheden, 1979), waarvan 100.000 kinderen onder de 15 jaar (Verdonk, 1979a). De helft van deze kinderen was afkomstig uit landen rond de Middellandse Zee (Verdonk, 1979a). Verwacht kan worden dat deze aantallen nog sterk zullen groeien. In het kader van de gezinshereniging zullen de komende jaren nog grote groepen vrouwen en kinderen naar Nederland komen. Daarnaast is de huwelijksvruchtbaarheid bij de buitenlandse vrouwen in Nederland hoger dan bij de Nederlandse vrouwen (Ellemers, 1980).

De situatie van de buitenlandse kinderen kan nogal variëren. Van belang zijn de verschillen in nationaliteit, of de kinderen uit de grote stad of van het platteland komen, op welke leeftijd de kinderen naar Nederland gekomen zijn, of ze Nederlands onderwijs gevolgd hebben en natuurlijk de leeftijd van de kinderen. Ondanks de verschillen hebben deze kinderen gemeenschappelijk dat zij naast de normale problemen die met hun leeftijd samenhangen in meer of mindere mate gekonfronteerd worden met problemen die samenhangen met het leven in een ander land.

2. CULTURELE EN SOCIALE VERSCHILLEN

Het merendeel van de mediterrane buitenlanders in Nederland is afkomstig uit Turkije en Marokko. In beide landen is de Islam de belangrijkste godsdienst. De cultuur van deze landen is sterk verweven met de Islam (Timoçin in Hoolboom e.a., 1980). De godsdienst van de Islam beperkt zich niet alleen tot het geestelijk leven van de mens. Het geeft een duidelijke richtlijn voor het dagelijks leven, de betrekkingen tussen de mensen onderling, tussen mens en overheid en de verhouding tussen mens en staat (Akmal in Nieuwsbrief, 1974).

In de mediterrane landen komen drie gezinstypen voor (Aalders-Kuiper, 1979). Vooral op het platteland treffen we het traditionele gezin aan, levend in een groot familieverband. Meerdere generaties wonen bij elkaar. De mannen- en vrouwenwereld zijn streng gescheiden. In de grote steden komt het moderne gezinstype meer voor. De man en vrouw wonen samen met hun kinderen en zijn gezamenlijk verantwoordelijk. Het derde type is een overgangstype tussen het traditionele en het moderne gezin.

Er is een strenge scheiding tussen de leefwereld van de man en van de vrouw (Verveen-Keulemans, 1979). De man vertegenwoordigt het gezin naar buiten. De wereld van de vrouw is in huis. Zij verzorgt het huishouden en zorgt voor de opvoeding van de kinderen. De opvoeding van het kind is sterk gericht op groepslidmaatschap en aanpassing aan de groep (Eppink, 1977b). De absolute gehoorzaamheid aan de vader is vereist, want de gehoorzaamheid aan de vader stemt de vader en Allah tot tevredenheid. De gehoorzaamheid aan beide ouders staat gelijk aan de gehoorzaamheid aan Allah (Raji, 1979).

Met de komst naar Nederland wordt het gezin overgeplaatst van een cultuur waar het leven in familieverband sterk op de voorgrond staat naar een cultuur waar het individu centraal staat (Aalders-Kuiper, 1979).

De ouders blijven denken in hun eigen cultuurpatroon, terwijl de kinderen langzamerhand vele Nederlandse gewoonten overnemen. De ouders ervaren de Nederlandse opvoedingsmethoden vaak als een bedreiging voor het gezin. Alle vroegere waarden, zoals 'eer' en 'respekt' dreigen in hun ogen bij hun kinderen verloren te gaan (Eppink, 1977b).

De autoriteit van de vader heeft meestal al te lijden gehad door het feit dat hij naar Nederland is gemigreerd. Dikwijls spreken de kinderen beter of sneller Nederlands dan de vader. Ook verliest de vader prestige doordat zijn autoriteit niet meer is ingebed in een systeem van familie- en buurtrelaties. Tegelijk wordt het kind nog eens versterkt in zijn zelfstandigheid en individualiteit, doordat de school en de samenleving zich hierop

richten. De kinderen willen meer vrijheid en eigen inbreng hebben. Ze willen dat de vrijheid van school ook thuis geaccepteerd wordt. Spanningen en conflicten in het gezin liggen voor de hand (Eppink, 1977b).

Vooraf voor meisjes is de tegenstelling tussen de situatie thuis en op school erg groot. Ze hebben van oorsprong meestal nog minder vrijheid dan de jongens. Binnen de mediterrane samenleving hangen prestige en eer van de familie sterk samen met de waardige gedragingen van de vrouwelijke leden (Aalders-Kuiper, 1979). Het meisje dient zich zedig te gedragen en haar 'kuisheid' te bewaren voor het huwelijk. De mannelijke familieleden zijn hiervoor verantwoordelijk. Vooral als het meisje de huwbare leeftijd nadert, ontstaan spanningen in het gezin. Soms worden de meisjes al op jonge leeftijd uitgehuwelijkt, uit angst dat ze anders het verkeerde pad op zullen gaan. Meestal betreft dit een huwelijk met een landgenoot die nog in het thuisland woont. De man kan dan door zijn huwelijk ook naar Nederland immigreren. Wanneer het meisje in Nederland op school is geweest en een zekere zelfstandigheid heeft aangeleerd, kan dit nogal wat problemen geven. Soms lopen de spanningen zo hoog op dat het meisje van huis wegloopt. Wordt zij in dit geval buiten de familiegroep opgevangen, dan is de kans groot dat het meisje verstoten wordt, omdat zij de eer van de familie aantast. Ze wordt dan buiten haar familie, buiten haar cultuur geplaatst (Aalders-Kuiper, 1979).

3. ONZEKERHEID OVER TERUGGAAN

De terugkeer is een moeilijk punt. De ouders van buitenlandse kinderen blijven meestal sterk georiënteerd op de eigen samenleving. De meesten willen op den duur toch terugkeren naar het land van herkomst. Bovendien blijkt uit de statistieken dat sommigen dit ook inderdaad doen (Ellemers, 1980).

In feite is de terugkeer erg moeilijk, omdat de economische situatie in het eigen land nauwelijks verandert. Voor de gemiddelde gastarbeider betekent de terugkeer niet 'opnieuw beginnen' vanuit een sterkere startpositie, maar een terugval in een bestaan waaraan hij tijdelijk ontsnapt was (Ettema, 1980).

Voor de jongeren bestaat er grote onzekerheid of ze al dan niet zullen terugkeren; laat staan dat ze weten op welke termijn.

Ook is het onduidelijk of ze nog wel geaccepteerd zullen worden in hun eigen land, of dat ze de eigen samenleving te veel ontgroeid zijn (Verdonk, 1979b). Met name oudere kinderen in de adolescentie en vrouwen in het algemeen hebben grote moeilijkheden om opnieuw te integreren in het land van herkomst (Castro-Almeida, 1979).

4. PROBLEMEN IN HET ONDERWIJS

Het meest in het ooglopend probleem in het onderwijs is de 'anderstaligheid' van de buitenlandse leerlingen (Van de Berg-Eldering e.a., 1980). Veelvuldig lopen buitenlandse kinderen op school vertraging op als gevolg van de gebrekkige taalbeheersing (Verdonk, 1979b). De kinderen kunnen de lessen niet goed volgen en voelen zich niet thuis in het onderwijs. Ook nemen zij door de geringe kennis van de Nederlandse taal vaak een geïsoleerde positie in, met name die kinderen die, omdat ze in het thuisland geen of vrijwel geen onderwijs gevolgd hebben, in een klas met jongere kinderen komen, hebben veel aanpassingsmoeilijkheden (Aalders-Kuiper, 1979).

In verhouding met Nederlandse leerlingen volgt slechts een laag percentage buitenlandse kinderen vervolgonderwijs (Verdonk, 1979b). Hoewel er geen exacte cijfers bekend zijn, wordt algemeen aangenomen dat het schoolverzuim hoog is. Het vervolgonderwijs is ook nauwelijks aangepast aan de behoeften van de buitenlandse leerlingen. In tegenstelling tot het basisonderwijs ontbreekt in het vervolgonderwijs het tweetalig en bicultureel onderwijs. Nu zien we de ongewenste situatie dat een buitenlandse jongen op de LTS geen diploma krijgt, omdat hij het Nederlands niet goed beheerst, terwijl hij in alle praktische vakken goed is (Verdonk, 1979b).

Buitenlandse kinderen moeten op school niet alleen onderscheid leren maken tussen de verschillende taalsystemen, maar ook tussen de verschillende cultuursystemen. Dit heeft ook tot gevolg gehad dat de ouders te weinig bij het onderwijs zijn betrokken, waardoor ze soms blijk geven van onbegrip (Bol, 1979).

Voor meisjes vinden de ouders vervolgonderwijs vaak overbodig. Daarbij komt de angst dat ze op school in contact kunnen komen met vreemde jongens (in Nederland wordt vrijwel alle vervolgonderwijs gemengd gegeven), wat de kansen op een goed huwelijk zou kunnen verminderen. Ze worden vaak thuis gehouden en voorbereid voor hun rol als vrouw en moeder.

Sommige jongeren gaan naar zogenaamde schakelklassen, waar een voorbereiding gegeven wordt op het vervolgonderwijs. Maar deze speciale onderwijsvorm levert voor de jeugd die op 12-jarige leeftijd of ouder naar Nederland komt nogal wat moeilijkheden op (Van Keulen, 1977). Sinds enkele jaren heeft een aantal vormingscentra voor werkende jongeren zich ingespannen om deze groep buitenlanders op te vangen.

5. INSCHAKELING IN HET ARBEIDSPROCES

De buitenlanders hebben minder mogelijkheden dan de Nederlandse jongeren, zowel in opleiding als in kansen op werk (Van Keulen, 1977). De werkloosheid onder Nederlandse jongeren is al hoog, maar, ook al ontbreken exacte cijfers, onder buitenlandse jongeren zou de jeugdwerkloosheid nog hoger zijn. Een combinatie van een gebrekkige vooropleiding, algemene werkloosheid en terughoudendheid van werkgevers om buitenlandse jongeren aan te nemen, leidt tot minimale kansen op de arbeidsmarkt (Bol, 1979). De verwachting is, dat wanneer deze jongeren werk krijgen, zij, vaak mede door het ontbreken van een vakdiploma, veelal dezelfde weinig geschoolde of geheel ongeschoolde baantjes zullen innemen als hun ouders. Het zijn niet alleen de functie met lage lonen, maar ook met weinig mogelijkheden om vooruit te komen (Verdonk, 1979b).

6. DISCRIMINATIE

Hoewel discriminatie van buitenlandse jongeren door Nederlandse jongeren en door Nederlanders in het algemeen nog weinig systematisch onderzocht is, mag aangenomen worden dat dit verschijnsel in Nederland wel degelijk voorkomt (Bol, 1979). Voorbeelden van openlijke rasdiscriminatie zijn een rel in de Rotterdamse Afrikaanderwijk in 1973 en een 'uitbarsting van volkswoede' tegen Turken in Schiedam in 1976.

Het zal duidelijk zijn dat discriminatie een negatieve invloed heeft op de integratie van buitenlandse jongeren in de Nederlandse samenleving.

7. GEDRAGSPROBLEMEN

Voor buitenlandse kinderen gaan sociale problemen samen met onzekerheid over de eigen cultuur en nationale identiteit (Castro-Almeida, 1979). Enerzijds voelen ze zich aangetrokken tot de cultuur van het gastland, hebben ze behoefte om volledig op te gaan in de Nederlandse samenleving, anderzijds kunnen ze niet voorbijgaan aan hun eigen cultuur en herkomst. Volledig integreren in de Nederlandse samenleving is vrijwel niet mogelijk. Ook al spreken ze nog zo goed Nederlands, voor Nederlanders blijven ze buitenlanders. Tegelijkertijd zijn ze afgesneden van hun eigen land, omdat ze er niet opgegroeid zijn (Verdonk, 1979b).

Het zich niet meer thuis voelen in de traditionele leefwereld van de ouders en het niet volledig geaccepteerd worden door de Nederlandse samenleving, te zamen met de onzekerheid voor de toekomst, zou bij een vrij grote groep buitenlandse jongeren tot psychische moeilijkheden leiden (Alma, 1975).

De reacties van de kinderen op deze situatie hebben tot nog toe echter geen extreme vormen aangenomen. Tot op heden zijn er in Nederland geen aanwijzingen gevonden dat de criminaliteit van mediterrane jongeren omvangrijker zou zijn dan die van de Nederlandse jeugd (Bol, 1979). Drugverslaving komt slechts incidenteel voor (Verdonk, 1979a). Ook het aantal kinderen dat van huis wegloopt zou niet noemenswaardig verschillen (Verdonk, 1979a). Uitzondering vormt de mannelijke jeugdprostitutie. Onder deze prostituées zou zich een onevenredig aantal buitenlandse jongeren bevinden (Volkskrant, 4 juni 1980).

De betrekkelijk rustige situatie van het moment neemt niet weg dat er verontrusting bestaat voor de komende jaren. In West-Duitsland zou men nu reeds te kampen hebben met een relatief grote criminaliteit onder kinderen van buitenlandse werknemers. Bol (1979) verwijst naar het onderzoek van Schröer (Die Kriminalisierung junger Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland. Materialien zum Projektbereich "Ausländische Arbeiter", 23e jrg., nr.1, 1979), waaruit blijkt dat zich bij buitenlanders van 14 tot 21 jaar momenteel in Stuttgart 58%, in München 43% en in Frankfurt 32% meer criminaliteit voordoet dan bij hun Duitse leeftijdgenoten (Stuttgart, München en Frankfurt zijn in Duitsland de plaatsen met de grootste concentratie buitenlanders).

Extra gevaarlijk is het dat bepaalde uiterst nationalistische organisaties uit het land van herkomst een steeds grotere aanhang krijgen onder de in Nederland verblijvende jongeren (Bol, 1979).

8. GEZONDHEID

Over het optreden van gezondheidsklachten bij volwassen buitenlanders is door middel van onderzoek langzamerhand wel het een en ander bekend geworden (Acom, 1979). Zo zouden maagklachten, rugklachten en hoofdpijn bij volwassen migranten meer voorkomen dan bij autochtone Nederlanders. Ook zouden buitenlandse werknemers vaker slachtoffer worden van arbeidsongevallen. Naar ziektepatronen van buitenlandse kinderen is in Nederland nog maar weinig systematisch onderzoek gedaan. Veel uitspraken over de gezondheid van buitenlandse kinderen berusten op de ervaringen van bij de gezondheidszorg van deze kinderen betrokken personen.

Uit Duits onderzoek blijken ziekten van de ademhalingsorganen en maag- en darmstoornissen bij buitenlandse kinderen frekwenter voor te komen dan bij Duitse kinderen (Collatz e.a., 1977). De ziekten van de ademhalingsorganen worden in verband gebracht met een onvoldoende aanpassing aan de klimatologische omstandigheden. Ook de levensomstandigheden en huisvestingssituatie zouden hierbij een rol kunnen spelen. Volgens hetzelfde onderzoek zijn buitenlandse kinderen ook vaker bij ongelukken betrokken, zowel in huis als in het verkeer. Neurotische storingen worden bij hen minder vaak waargenomen (Malhotra, 1975). Kinderen met deze klachten zouden veelal in het thuisland gelaten worden of daarheen teruggestuurd worden. Hiernaast zou men ook bedacht moeten zijn op rhachitis (Malhotra, 1975), latente tuberculose (Müller-Breitkreutz, 1979) en gevolgen van een onvoldoende begeleiding bij zwangerschap en bevalling (Sieval in Hoolboom e.a., 1980).

Een ander probleem is de vaccinatie (Verveen-Keulemans, 1979). Als de kinderen in Nederland aankomen, is meestal onbekend waar de kinderen al tegen ingeënt zijn en waartegen niet. De ouders kunnen slechts zelden een vaccinatiebewijs overleggen. Ook bestaat de kans dat kinderen ziekten meenemen. Inhaal-gezondheidszorg is vaak noodzakelijk.

Kinderen die op vakantie zijn geweest, hebben vaak extra aandacht nodig, omdat het gevaar bestaat dat zij in het thuisland een ziekte hebben opgelopen (Verveen-Keulemans, 1979).

9. OVERHEIDSBELEID

In het voorafgaande is aangegeven hoe de situatie van de buitenlandse kinderen in Nederland is, welke problemen zij ervaren en wat de konsekventies hiervoor zijn m.b.t. gedrag en gezondheid. In deze paragraaf zal aandacht besteed worden aan het overheidsbeleid, ten aanzien van deze kinderen in Nederland en in andere landen van West-Europa.

9.1 Het overheidsbeleid in Nederland

Speciaal beleid van de Nederlandse overheid t.b.v. buitenlandse kinderen heeft zich tot op heden voornamelijk beperkt tot de onderwijssituatie, en dan nog met name het basisonderwijs (Van Keulen, 1977).

Oorspronkelijk was het beleid van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen gericht op:

- a) integratie in het Nederlands onderwijssysteem, waardoor aan deze kinderen gelijke kansen worden geboden in het onderwijs, als aan Nederlandse leerlingen;
- b) onderwijs in de eigen taal en cultuur van de buitenlandse leerling, waardoor deze bij een eventuele remigratie ingepast kan worden in het aldaar bestaand onderwijs.

De doelstelling van het onderwijs in de eigen taal en cultuur is sinds kort veranderd (actieplan 1979: 7). Het onderwijs in de eigen taal en cultuur wordt nu noodzakelijk geacht om de buitenlandse leerlingen de kans te geven hun eigen identiteit en leefwereld op te bouwen (Van de Berg-Eldering e.a., 1980).

Om de doelstellingen te bereiken is een aantal maatregelen genomen, zoals:

- extra kleuterleidsters bij een bepaald aantal buitenlandse kleuters;
- in het basisonderwijs kunnen extra Nederlandse leerkrachten agetrokken worden om de leerlingen zo snel mogelijk aanspreekbaar te maken;
- bovendien worden buitenlandse onderwijzers ingeschakeld in het lager onderwijs;
- in het voortgezet onderwijs: faciliteiten voor opvangklassen (Technisch Beroepsonderwijs) en schakelklassen (Algemeen Voortgezet Onderwijs). Voor deze klassen kan men een vergoeding krijgen voor extra taak- en diensteenheden en bepaalde leermiddelen (Verdonk, 1979b).

9.2 Het overheidsbeleid in andere landen van West-Europa

De situatie van buitenlandse jongeren in andere westerse landen is nage-
noeg hetzelfde als in Nederland (Verdonk, 1979b). Ook in deze landen wor-
den buitenlandse jongeren geconfronteerd met een andere cultuur, een taal-
barrière, moeilijkheden in het onderwijs, hoge jeugdwerkloosheid en slecht
betaalde, onzekere functies.

Verschillen zijn er wel m.b.t. de nationaliteiten van de kinderen. Zijn er
in Nederland veel Surinaamse, Turkse en Marokkaanse kinderen, in Engeland
wonen vooral kinderen uit India, Pakistan en West-Indië, in Zwitserland en
België treffen we veel kinderen uit Italië aan, in Duitsland vooral kinde-
ren uit Turkije, Joegoslavië en Italië en in Frankrijk veel Algerijnse,
Portugese en Spaanse kinderen (Commissie van Europese Gemeenschappen,
1975).

Ook het overheidsbeleid in deze landen richt zich m.b.t. de buitenlandse
kinderen voornamelijk op de onderwijssituatie. In de meeste landen kunnen
de buitenlandse kinderen bi-cultureel onderwijs volgen. Men is het erover
eens dat de moedertaal in het opvoedingsproces van beslissende betekenis
is, met name voor de begripsvorming, het zich eigen maken van een andere
taal, de persoonlijkheidsvorming en de relaties in het gezin (Commissie
van Europese Gemeenschappen, 1975).

10. SAMENVATTING EN DISCUSSIE

Bij het bestuderen van literatuur m.b.t. de problematiek van buitenlandse kinderen was opvallend dat er zowel in Nederland als in de andere landen van West-Europa zo weinig systematisch onderzoek verricht is op dit gebied. Veel auteurs schrijven vanuit ervaringen met buitenlandse kinderen in de werksituatie en/of de hulpverlening. Overschatting van de problematiek kan dan ook niet worden uitgesloten.

De situatie van de mediterrane kinderen in Nederland, zoals die uit de literatuur naar voren komt, kenmerkt zich door:

- cultuurbotsingen met de ouders. De ouders blijven denken in hun eigen cultuurpatroon terwijl de kinderen langzamerhand vele nederlandse gewoonten overnemen. Tegenover de autoritaire opvoeding thuis ervaren zij de vrijheid op school. Spanningen en conflicten in het gezin liggen voor de hand.
- onzekerheid over teruggaan of blijven. Het merendeel van de kinderen weet niet of ze al dan niet terug zullen keren naar het land van herkomst. Laat staan dat ze weten op welke termijn. Ook bestaat er onzekerheid of ze nog wel geaccepteerd zullen worden in hun eigen land.
- weinig kansen in het onderwijs. Veelvuldig lopen buitenlandse kinderen op school vertraging op als gevolg van een gebrekkige taalbeheersing.
- relatief hoge werkloosheid. Een combinatie van een gebrekkige vooropleiding, algemene werkloosheid en terughoudendheid van werkgevers om buitenlandse jongeren aan te nemen leidt tot minimale kansen op de arbeidsmarkt.
- banen op een laag sociaal-economisch niveau. De verwachting is dat wanneer de buitenlandse jongeren werk krijgen, zij veelal dezelfde weinig geschoolde of geheel ongeschoolde baantjes zullen innemen als hun ouders.
- discriminatie door Nederlanders. De integratie van de buitenlandse jongeren wordt nog extra bemoeilijkt door de discriminatie.

De reacties van de mediterrane kinderen op hun situatie in Nederland hebben tot nog toe geen extreme vormen aangenomen. De criminaliteit onder de mediterrane jongeren zou (m.u.v. mannelijke jeugdprostitutie) niet omvangrijker zijn dan onder Nederlandse jongeren.

Toch bestaat er verontrusting voor de komende jaren. Het valt niet uit te sluiten dat, bij uitblijven van passende maatregelen, de buitenlandse jongeren op den duur hun achtergestelde positie niet meer zullen accepteren.

In Duitsland blijkt uit onderzoek dat in steden met grote concentraties buitenlanders de criminaliteit onder deze jeugd hoger ligt dan onder hun Duitse leeftijdsgenoten.

In ieder geval zou de bovengeschetste situatie momenteel al aanleiding geven tot psychische moeilijkheden. Enerzijds voelen de buitenlandse kinderen zich vaak niet meer thuis in hun eigen milieu, anderzijds worden zij door de Nederlandse samenleving toch niet volledig geaccepteerd. Daarnaast bestaat er grote onzekerheid over de toekomst.

Over ziektepatronen onder buitenlandse kinderen in Nederland is nog weinig bekend. Pas aangekomen kinderen zouden vaak een achterstand hebben in gezondheid. Het gezondheidszorgsysteem in de landen van herkomst is meestal veel minder ontwikkeld dan in Nederland. Met name zouden deze kinderen geen of onvoldoende vaccinaties gehad hebben.

Als gevolg van een onvoldoende aanpassing aan de gewijzigde klimatologische omstandigheden zouden ziekten van de ademhalingsorganen vaker bij buitenlandse kinderen voorkomen. Ook de levensomstandigheden en huisvestingssituatie zouden hierbij een rol kunnen spelen.

Het overheidsbeleid t.b.v. de buitenlandse kinderen, zowel in Nederland als in de andere landen van West-Europa, heeft zich tot op heden voornamelijk beperkt tot de onderwijssituatie. Een belangrijke rol hierbij speelt het tweetalig en bicultureel onderwijs.

Het doel van de inventarisatie was te beoordelen of speciale beleidsmaatregelen uit volksgezondheidsoogpunt wenselijk zijn. We moeten hierbij een onderscheid maken in maatregelen gericht op directe hulpverlening aan het buitenlandse kind en maatregelen gericht op de algemene volksgezondheid. Maatregelen op het gebied van de directe hulpverlening zouden gewenst zijn indien het huidige gezondheidszorgsysteem niet voldoet voor het buitenlandse kind. Gedegen empirische studies op dit gebied ontbreken zowel in Nederland als in de andere landen van West-Europa.

Incidentele onderzoekjes op beperkte schaal en veronderstellingen van bij de gezondheidszorg voor deze kinderen betrokken personen kunnen geen basis vormen voor beleid. Zonder systematische gegevens kan over de wenselijkheid van dit soort maatregelen niet geoordeeld worden.

Uit het oogpunt van de algemene volksgezondheid is het belangrijk om inzicht te hebben in de deelname aan preventieve programma's (vaccinatieprogramma's, t.b.c.-controle, prenatale zorg etc.) en over systematische gegevens te beschikken m.b.t. de gezondheidssituatie van de buitenlandse

kinderen. Bij een onvoldoende vaccinatiegraad onder buitenlandse kinderen zouden bijv. ziekten, die momenteel in Nederland niet meer voorkomen, opnieuw de kop op kunnen steken en een epidemisch karakter aan kunnen nemen. Ook op dit gebied blijken echter cijfermatige gegevens te ontbreken. Dit wil dus zeggen, dat beantwoording van de vraag of speciale beleidsmaatregelen uit volksgezondheidsoogpunt wenselijk zijn, zonder nader onderzoek niet mogelijk is, te meer daar ook in het buitenland geen systematische gegevens voor handen blijken te zijn. Mogelijk zou het schoolgeneeskundig toezicht een ingang voor gezondheidsonderzoek kunnen bieden. Tenslotte willen wij opmerken dat wij wel een indruk hebben gekregen van de moeilijke positie waarin de buitenlandse jongeren in Nederland verkeren. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat dit op den duur tot problemen op het gebied van de geestelijke (volks)gezondheid kan leiden. Uit preventief oogpunt zouden gerichte beleidsmaatregelen ter verbetering van deze situatie gewenst zijn.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Aalders-Kuiper, F.F.B. Problemen van de tweede generatie migranten in ons land. *Metamedica* 3 (1979) 45-50
- Acom/Adviescommissie culturele minderheden. Adviesonderzoek minderheden, 's-Gravenhage, Min. CRM, 1979
- Alma, W. Psychische problemen bij buitenlandse werknemers en hun gezinsleden. November 1975 (manuscript)
- Amstutz, B. Eingliederungsschwierigkeiten ausländischer Kinder in der schweizer Schule; ein Erfahrungsbericht. *Ther. Umsch./Rev. Thér.*, 32 (1975) 586-9
- Berg-Eldering, L. v.d., A. Adriaansen & H. Grobel. Van kansloos naar kansarm; buitenlandse kinderen in het Nederlands onderwijs. *Intermediair* 1/2 (1980) 67-77
- Bielser, A. Das Kind ausländischer Arbeitskräfte im Kanton Basel-Stadt. *Ther. Umsch./Rev. Thér.* 30 (1973) 90-6
- Bol, M.W. De tweede generatie turken en marokkanen in criminologisch perspectief. *Justitiële Verkenningen* 5 (1979) 4-26
- Bouwman, M. Onze gezondheidszorg is een vreemd bed. *Maatschappijvrstkn. & Welzijnsw.* 9 (1977) 293-7
- Bovenkerk, F. Enkele suggesties voor het bestrijden van rasdiscriminatie. *Justitiële Verkenningen* 5 (1979) 45-58
- Breuker, T. & M. de Vries. Evaluatie-onderzoek Tolkencentra. 's-Gravenhage, Min. CRM, 1979
- Burckhardt-Tamm, E. & Th. Pfund. Gastarbeiterinnen und Schwangerschaftsabbruch. *Ther. Umsch./Rev. Thér.*, 32 (1975) 577-9
- Castro-Almeida, C. Problems facing second generation migrants in Western Europe. *Int. Labour Rev.* 118 (1979) 763-75
- Collatz, J., J. Natzschka, D. Schwoon. Krankheiten, Einweisungshäufigkeit und Krankheitsverläufe bei ausländischen Kindern im Krankenhaus. *Öff. Gesundh. Wesen* 39 (1977) 756-8
- Commissie van de Europese Gemeenschappen. Het onderwijs aan kinderen van migrerende werknemers in de Gemeenschap. *Europ. Doc. T. Voorlicht. Onderw.* (1975) 1

- Eisner, V., C. Otis, R. Tortosa. The effectiveness of health screening in a school program for migrant children. *Pediatrics* 49 (1972) 128-31
- Ellemers, J.E. Etnische minderheden in Nederland. *Intermediair* 1/2 (1980) 3-9
- Eppink, A. Sexualiteit en verliefdheid bij marokkaanse jongens en meisjes Amsterdam/Cairo, juli/augustus 1974
- Eppink, A. Familierelaties en persoonlijkheidsontwikkeling in Marokko. Amsterdam, 1977 (Averroës publ.)
- Eppink, A. De tweede generatie gastarbeiders 2; jeugdwelzijnswerk en problemen van buitenlandse kinderen. *T. Maatschappijvrstkn. & Welzijnsw.* 9 (1977) 271-5
- Etnische minderheden. A. Rapport aan de regering. B. Naar een algemeen etnische minderhedenbeleid? Voorstudie door M.J.A. Penninx. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1979
- Ettema, W. Het land van herkomst. *Intermediair* 1/2 (1980) 23-5
- Gilbert, A. Health problems of migrant children; a dissenting view. *Pediatrics* 50 (1972) 500-2
- Girotti, M. Änderung der religiösen Praktiken von Italienerinnen nach Einwanderung. *Ther. Umsch./Rev. Thër.*, 32 (1975) 582-5
- Haakmat, A.R. Het druggebruik onder jeugdige surinamers. *Jeugd & Samenl.* (1978) 123-35
- Harmonisatieraad Welzijndsbeleid. Meer of minder coördineren?; advies over coördinatie van het beleid inzake de etnische minderheden en woonwagbewoners. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1979
- Hawkes, N. Immigrant children in British schools, London, Pall Mall Press, 1966
- Hoolboom, H. e.a. Gezondheidszorg en buitenlandse werknemers. Turken en marokkanen. Alphen a/d Rijn / Brussel, Stafleu, 1980
- Immigrant children in infant schools. London, Evans/Methren Educational. 1970 (Schools Council Work. Paper 31.)
- Keulen, A. van. De tweede generatie gastarbeiders 1; onzekerheid beheerst buitenlandse jongeren. *T. Maatschappijvrstkn & Welzijnsw.* 9 (1977) 265-70

- Labhardt-Senn, V. Probleme des Lehrens mit fremdsprachigen Kindern.
 Ther. Umsch./Rev. Thèr., 32, (1975) 589-93
- Malhotra, M.K. von. Gastarbeiterkinder aus der Sicht der ärztlichen Praxis.
 Fortschr. Med. 93 (1975) 1241-2
- Meijer, M. Opvang van vluchtelingen uit Latijns-Amerika. T. Maatschappijvrstkn.
 & Welzijnsw. 10 (1978) 305-11
- Müller, H.R.M. Gastarbeiter - Fremdarbeiter. Migration und gesundheitlichen
 Probleme; eine Übersicht. Ther. Umsch./Rev. Thèr., 32 (1975)
 542-5
- Müller-Breitkreutz, Chr. Kinder ausländischer Arbeitnehmer; Problematik der
 Betreuung durch das Gesundheitsamt. Öff. Gesundh. Wesen 41
 (1979) 29-33
- Newman, W.M. Het probleem van de meervoudige werkelijkheid. Justitiële ver-
 kenningen 5 (1979) 59-64
- Nieuwsbrief. CRM (1974) no. 5. De Islam (themanoo.)
- Raji, Z.M. Wie is de verliezer? De problemen van de tweede generatie marok-
 kaanse kinderen in Nederland. 1976-1979 (Skriptie in het kader
 van de cursus HBO-MW)
- Rapport turkse en marokkaanse jongeren in Nederland; een exploratief onder-
 zoek naar de belevingswereld van de jongeren en hun ouders, ge-
 analyseerd in termen van rolgedrag en kultuurverschillen; onder-
 zoekleiding A. Eppink. 's-Gravenhage Staatsuitgeverij 1979.
 (Averroès publ. 4)
- Reader Internationales Seminar "Ausländerbeschäftigung in der Krise; die 2.
 Ausländergeneration; Jugend ohne Chance in Westeuropa" Düssel-
 dorf 8.-17. Dez. 1978
- Shenkin, B.N. Health care for migrant workers; policies and politics. Policy
 Analysis 4 (1978) 278-80
- Sollenberger, R.T. Chinees-amerikaanse opvoedingspatronen en jeugdcriminali-
 teit. Justitiële verkenningen 5 (1975) 27-32
- Steedman, H. The education of migrant workers' children in EEG-countries;
 from assimilation to cultural pluralism. Comparative Educ.
 15 (1979) 259-68

- Verdonk, A.L.Th. Children of immigrants; social position of implied risks for mental health. Rotterdam, 1979 a
- Verdonk, A.L.Th. Van gastarbeiders tot immigranten; de problemen van de tweede generatie. Maandbl. Geest. Volksgezondh. 34 (1979b) 444-58
- Verveen-Keulemans, E.M. Buitenlandse kinderen in de jeugdgezondheidszorg, T. soc. Geneesk. 57 (1979) 21-9
- Vries, M. de. Gesprekken met Khadija, Driss en Nezahat. Intermediair 1/2 (1980) 7; 13: 31; 37, 51 & 69
- Wiercx, R. Nederlands welzijnswerk voor buitenlanders. T. Maatschappijvrstkn. & Welzijnsw. 9 (1977) 259-64
- Zanelli, R. Zur Problematik der intellektuellen, affektiven und sozialen Entwicklung von Italiener Kindern in Basel in Bezug auf die Struktur der italiener Familie. Ther. Umsch./Rev. Thèr. 30 (1973) 86-9
- Zienswijze. Nota van een Utrechtse werkgroep over het onderwijs aan kinderen van buitenlandse werknemers. Justitiële verkenningen 5 (1979) 33-44

BIJLAGE

dd 7 mei 1980

Wat is er bekend van gedragsproblematiek en morbiditeitspatronen bij tweede en volgende generaties, niet westerse immigranten in westerse ontvangende culturen (VS, Canada, Duitsland, Frankrijk, Engeland, Zweden, Nederland)?

Is er een specifiek beleid gevoerd van overheidswege of door particuliere organisaties en zo ja hoe?

Doel van de vraagstelling is te beoordelen of speciale beleidsmaatregelen uit volksgezondheidsoogpunt wenselijk zijn t.a.v. specifieke minderheidsgroepen, zoals: mediterrane buitenlanders, Surinamers en Antillianen, Vietnamese en Latijns Amerikaanse vluchtelingen etc.

Aanvulling rapport "mediterrane kinderen in Nederland".

Sinds het verschijnen van het verslag is de volgende literatuur nagekomen:

COUNCIL OF EUROPEAN MUNICIPALITIES, Dutch section. (RAAD DER EUROPESE GEMEENTEN, sectie Nederland, RAT DER GEMEINDEN EUROPAS, niederländische Sektion). Europese conferentie 'Kinderen van migrerende werknemers', Rotterdam, 28-30, November 1979, Maastricht, 1979.

BARNICH, M. (rapp.). Children of migrant workers in Grand Duchy Luxemburg.

BOVENKERK-TEERINK, L.M., & M.J. HARTMAN-EEKEN (rapp.). Kinderen van migrerende werknemers in Nederland.

COLLING, A. (rapp.). Children of migrant workers in Great-Britain.

HÄRCHEN, C.D. (rapp.). Children of migrant workers in the Federal German Republic.

NOLLEN, L. (rapp.). Kinder von ausländischen Arbeitnehmern in Dänemark.

ROSIERS, M.C., & J. POLLAIN (rapp.). Children of migrant workers in Belgium.

SERUSCLAT, F. (rapp.). Children of migrant workers in France.

VREEDE-DE STUERS, C. (samenst.). De tweede generatie. Kinderen van buitenlandse werknemers in West-Europa en hun problemen; een beschrijvende bibliografie. Amsterdam, Averroës Stichting, 1979. Publ.no. 5.

Raadpleging van deze literatuur gaf geen aanleiding tot wijziging van de conclusies.

Leiden, 19 september 1980

R.W.M. Gründemann

H. Hoolboom.